

Az Országos Széchényi Könyvtár állományának „fehér folt”-jai

WIX GYÖRGYNÉ

„A könyvek pusztulásáról rémregényt lehetne írni. Nemcsak a csupán néhány másolatban készült kéziratok, hanem a később többszáz vagy ezer példányban terjesztett nyomtatványok nagyobb részét is elnyelték a századok viszontagságai. A legnagyobb nemzeti bibliográfiák is torzók, s hiányaik miatt hamis képet adnak a szellemi termelésről.”¹ Fitz Józsefnek ez a megfogalmazása világosan példázza, hogy jó bibliográfiát csak gyűjtött anyag birtokában lehet összeállítani, pusztán irodalmi adatok, utalások ehhez nem elegendők. Továbbmenve: még a legkifogástalanabb, legbővebb bibliográfiai leírás sem elégítheti ki a kutatót. Fontos számára, hogy megtalálja a bibliográfiában a megfelelő adatokat, de ugyanolyan fontos, hogy a teljes szöveget is kézbe vehesse, ha éppen arra van szüksége. Sok esetben kifejezetten az adott szöveg valamennyi kiadásának, változatának autopsziája válhat tudományos követelménnyé.

Éppen ezért sorolják a nemzeti könyvtárak főfeladataik közé a patriotika minél teljesebb gyűjtését. Magyarország ebből a szempontból szerencsésnek mondható. Nemzeti könyvtári gyűjtése 200 évre tekinthet vissza. 1792-ben, olaszországi útjáról hazatérve: „A halhatatlan emlékezetű s Hazája eránt lángoló szeretettel viseltető Széchényi Ferentz gróf... eltekélé magában szeretve tisztelt Hazája oltárára valamelly nagytulajdonú hála áldozatot le tenni. Ennél fogva kedvelt theresiánumi egykori Tanítójával, a híres Denis Mihálylyal — ki ekkor már a Bétsi Tsászári Könyvtárnak nagyhírű és érdemű Öre volt — tanátskozásba ereszkedvén, örömmel el fogadta azon javaslatot, hogy egy fölállítandó Magyar Nemzeti Könyvtárral lepné meg a nemzetiséget naponként magasabb fokra emelni törekedő Magyar Nemzetet.

Ettől az időtől, a még akkor Latin nyelvet igen tisztelő időszakban, jelszavává válék a nagylelkű Grófnak: „HUNGARIAM et HUNGAROS”, s Magyar Ország neve alatt igen természetesen a Magyar Korona oltalma alá egykor tartozott minden melléktartományok is értettek, s hasonló kiterjedésben vétettek a Magyar Írók is; — sőt még azon külföldiek is,

1. Fitz József: *A magyar könyv története*. Bp. 1959. M. Helikon. 8. 1.

kik Nagy Magyar Országról akármit valaha írtak, a Nemzeti Könyvtár körébe számláltattak.”²

Az 1792 óta eltelt két évszázad alatt az Országos Széchényi Könyvtár valóban a nemzeti kultúra kincsesházává vált. De egyetlen olyan kincstár sem akad, amely annyira gazdag lenne, hogy falai közé, kincsesládáiba több már nem férne. A mi állományunk is bármilyen gazdag, hiányai mégis akadnak. S itt nem is egyes meghatározott címek, konkrét dokumentumok hiányára gondolok, hanem bizonyos területekre, amelyekben a hiányok nem véletlenszerűek, hanem — olykor meglehetősen magas százalékarányban — egyfajtaképpen törvényszerűek, s tartalmi, típusbeli, kronológiai stb. jellemzőkkel meg is határozhatók. Állományunknak ezeket a „fehér foltjait” szeretném az alábbiakban feltérképezni. Úgy vélem, hogy az ilyesfajta rendszerező összefoglalás a gyarapítási munka szempontjából elengedhetetlen. Útmutatás ez a jelenre: az ezekbe a csoportokba sorolható kínálatot gondosabban kell megrostálni, nem szabad egy-egy idevágó kiadvány felett azzal elsiklani, hogy megléte az állományban bizonyos. Útmutatás a jövőre is: a megfelelő munkaerő-ellátottság „arany idején”, sőt már jóelőre, e területek alapos hiányfelmérésére, bibliográfiák alapján történő „aktív hiánypótlására” kell távlati tervet kidolgozni. Végül persze az a remény is vezérli a szerző tollát, hogy az ilyesfajta összefoglalás, felmérés, az állományi sorok rendezése, általánosabb érdeklődésre is számot tarthat.

Ha a gyarapítási munka hosszú évekre visszatekintő tapasztalatait összegezzük, az első, ami szembeötlik, az a tény, hogy állományunknak az átlagosnál hiányosabb csoportjai — mint már említettük — valamiféle jellemzőkkel meghatározhatók, a „fehér foltok” mintákba rendeződnek. S mindegyik ilyen „fehér folt-minta”, mindegyik csoport hiányos alakulásának magyarázatát is meg lehet találni.

Az első „fehér folt” a *kronológiai határok közé szorítható hiányok*, hiányos állományrészek kategóriája. Ezek is többretűek. Köztudottan ilyen állománycsoport a *régi magyar könyveké*. A régi magyar nyomtatványok kronológiai határa azonban ilyen hiányossági szempontból nem a Szabó Károly által meghatározott 1711-es évre, hanem körülbelül a 18. század harmincas éveire tehető. 1711-től eddig az időpontig sem a nyomdák száma, sem a könyvtermés nem fokozódott érdemlegesen, sőt, inkább visszaesett. Az olyan új műhelyek, mint a budai Landereré, a soproni majd győri Streibigé, a kolozsvári jezsuita Akadémia tipográfiája, a pozsonyi Royer nyomda stb. mind az 1720-as évek végefelé kezdték meg működésüket, míg a ki-nyomtatott művek száma jobbra a század közepétáján kezdett tetemesessé válni. Csapodi Csaba³ még 1942-ben, tehát csupán Petrik Géza 1712—1860-as magyar könyvészete alapján — az alábbi kimutatást közölte a 18. században publikált címek számáraól:

1701—1705 305 cím

1706—1710 265 cím

1711—1715 122 cím

2. Horvát István: — *1843-ik évi emlékirata...* = Magyar Könyvszemle. 1887. 225. l.

3. Csapodi Csaba: *Könyvtermelésünk a XVIII. században.* = M. Ksz. 1942. 396. l.

1716—1720	150	cím
1721—1725	224	cím
1726—1730	252	cím
1731—1735	317	cím

Maguk az abszolút számok — az újabb bibliográfiai adatgyűjtések fényében — ma már nem érvényesek, de az arányok, amelyek szerint a 18. század első éveinek könyvtermelését csak a harmincas évek derekára érték el újra a hazai nyomdák, kétségkívül aligha változtak.

Ebből a könyvtermésből a nagy könyvgyűjtők, könyvtáralapítók, a Telekiek, Széchényiek a 18. század végefelé, a múltba visszanyúlva, már nem gyűjthettek be mindent hiánytalanul. S még amit begyűjtöttek, az sem maradt szükségképpen meg az utókorra; rendezetlenül hevert, majd elkallódott sok fontos kiadvány. Ha valaki azt a meddő célt tűzné ki maga elé, hogy gróf Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusát az Országos Széchényi Könyvtár mai állományi darabjaival összevesse, meglepetve tapasztalhatná, hogy milyen sok nem az eredeti Széchényi-féle példány, sőt, hogy olykor ma teljességgel hiányzik az a mű, amely a katalógus ki nyomtatásakor még megvolt az eredeti gyűjteményben. Nem csodálkozhatunk ezen, ha meggondoljuk, milyen viszontagságos sorsa volt kezdetben a nemzeti gyűjteménynek!

„A Könyvtárnok minduntalan más és más helyet ada a könyveknek s Petrovics előtt gyanúba esék arról is, hogy elhordja kéz alatt a könyveket: az Írnok, egykor Széchényi Pál Gróf nevelője, nyilván fölszólal, s tébolyodottság ürügye alatt elmozdítatuk a Könyvtár mellől, s helyébe az alapítótól Gruber Pál Antal neveztetik ki, s ez szinte össze nem férhetvén előljárójával, egy év múlva elhagyja a Könyvtárt, s helyébe Strázsay József Alajos neveztetik ki a Könyvtárhoz, kit nem sokára tolvajságért el kellett bocsátani. . .”⁴

„Az Igazgató. . . magát mint egy alapítónak tekintette, s önkénye szerint akara tenni mindent, sőt szabadon szerette el hordani, s néha el is ajándékozni vidékieknek a nemzeti Múzeum kéziratait és könyveit. A Nádor többször rendtartásra inté, s midőn ez sem használt, sőt magának a Nádornak ajándékkönyveit is elvivegeté s a billyegeket kivakará, kéntelen volt a Nádor elvetetni tőle a Könyvtár kultsait. Én ezek által a legkedvetlenebb helyzetben sínlódtam: mert p. o. be írtam a Bővülés lajstromba Amade Antal grófnak egy igen igen ritka ajándékát, megjeltem, helyt adtam neki: Másnap beleszeretvén e nagyritkaságba az Igazgató, azt fölvitte saját könyvtárába. Többször tapasztalván illyeket, fölhagytam minden beírással, mint hogy beírásaim ellenem fegyvert nyújthatnának, én pedig nem teheték róla, hogy a könyvek százanként elvesztek, vagy eladattak. . .”⁵

„. . . Rendezve csak az alapító Széchényi Ferencz adományozta könyvek voltak, a többi újabb szaporulatok, a milyenek voltak a) a Jankovich-féle könyvkészlet. . . b) az Istvánffy-féle könyvtár, c) a Horváth István-féle, d) a Müller Jakab Ferdinánd-féle, e) a Bóry Karolina-féle, f) a Kölcsény-féle, f) (sic!) Újhelyi-féle, g) Fridvalszky Imre-féle sat. könyvtárak, g) a kötelezett példányok roppant tömege, valamint egyesek szintén jelentékeny számot kitevő könyveik. Jellemző e korra, hogy kivéve a Horvát I.-féle könyvtárt, mind e részletes könyvtárak egyikével sem jöttek át az intézet birtokába nem csak rendezett catalogusok, de még csak a legegyszerűbb könyvjegyzékek sem. Az így felhalmozódott roppant készlet rendezése sem kezdetett meg egy félszázad alatt egész 1859. évig. (Lábjegyzet-

4. Horvát István i. m. M. Ksz. 1887. 227—228. l.

5. Horváth István i. m. M. Ksz. 1887. 223. l.

ben:) E nem törődés annyira ment, hogy a beérkezett köteles példányok a legtöbb esetben fel sem bontattak, hanem a borítékra rendezesen ráiratott péld.: „Praesent. 1810. die 14 Aprilis” s azzal egyszerűen egymásra halmoztattak, e halmot én bontottam szét.”⁶

Ebből az időszakból eredő régi könyvhiányaink (bizonyos tematikus, vagy földrajzilag meghatározható állományrészek kivételével, amelyekről a későbbiekben részletesen esik szó) a jelenlegi Fölőpéldányközpont — a valamikori Könyvelosztó — által szétszított állami tulajdonba került könyvanyagból igen nagy mértékben kiegészültek. A 18. század harmincas éveinek derekáig azonban állományunk továbbra is hiányosabb, mint a későbbi időszak nyomtatványanyaga.

A *történelmi sorsfordulók* könyvtermésének sorai is foghíjasabbak az átlagnál. Ez természetes és logikus: a könyvtárosokat nyilvánvalóan nem a hiánytalan gyűjtés érdekelte elsősorban, de még ha fel is ismerték ennek fontosságát, a nyomdászoknak és a kiadóknak semmiképpen sem a beszolgáltatási kötelezettség teljesítése volt a legégetőbb gondjuk. Az 1848—1849-es szabadságharc, s az ezt követő önkényuralom, az 1919-es forradalom és megtorlás évei, az 1944. évi német megszállás és a felszabadító harcok ideje tehát szükségképpen nem valamennyi kiadványával képviselt az OSZK állományában.

A szabadságharc, s az ezt követő évek idején publikált kiadványok teljességére, a beszolgáltatás körüli problémákra Somkuti Gabriella kiváló tanulmánya nyújt felvilágosítást.⁷ Világosan dokumentálja, hogy a szabadságharc idején, holott a „haza anyagi és szellemi emelkedésére — mint Mátray Gábor fogalmazza⁸ — csaknem korlátlan utak s módok” nyíltak, szinte teljesen szünetelt a kötelesepéldányok beszolgáltatása. S a javulás a forradalom után rendkívül lassú, elhúzódó volt.

Itt kell megemlítenünk, mintegy zárójelben, hogy az 1848—49-es magyarországi hirdetemények, rölapok állománya Kisnyomtatványtárunkban meglehetősen gyéren képviselt ugyan, de ezt az anyagot a kutatók sokkal nagyobb teljességgel megtalálják az Országos Levéltárban, ahová az Országos Széchényi Könyvtár Levéltári Osztályának átadásakor került, mint ennek az osztálynak egyik állományrésze. Az 1848-as forradalom ausztriai rölapjainak pedig az esztergomi Simor-könyvtárban található egy több ezer darabból álló gyűjteménye.⁹

A következő nagy történelmi fordulat, az első világháború és a proletárdiktatúra korszaka. Az ebben az időszokban, s a rákövetkező években folytatott beszerzési politikáról, állománygyarapodásról ugyancsak részletes elemzés áll rendelkezésünkre.¹⁰ Ebből világosan láthatjuk, hogy a

6. Barna Ferdinánd: *A MNM Széchényi Országos Könyvtárának rendezéséről.* = M. Ksz. 1876. 128. l.
7. Somkuti Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856.* = *OSZK Évkönyv* 1967. 103—123. l.
8. Somkuti Gabriella i. m. 104. l.
9. Borsa Gedeon szíves közlése.
10. Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az OSZK ún. világháborús és proletárdiktatúra gyűjteménye.* = *OSZK Évkönyv* 1967. 263—277. l.

Könyvtár felismerte ugyan a gyűjtés fontosságát, tudományos jelentőségét, de tevékenysége, sokoldalú gyarapítási szervező munkája ellenére a Tanácsköztársaság idején s az emigrációban megjelent nyomtatványoknak még csak megközelítő teljességét sem sikerült biztosítani. Ez mind a mai napig érezhető állományunkban, bár meg kell ugyanakkor állapítanunk, hogy a Tanácsköztársaság idején megjelent felvilágosító-propagandisztikus anyag teljesebb az OSZK-ban, mint általában hiszik. De ez csak a budapesti nyomdatermékekről mondható el, a vidékiekről nem, annak ellenére, hogy a Könyvtár vidéki testvérintézményektől duplumcsere-akció formában aktívan törekedett hiányai pótlására.¹¹

Egy — a gyarapítói számára fájdalmas — hiányt külön is érdemes említeni ebből az időből, mint példát arra, hogy hiányok egészen különös módon, mondhatni a „tárgyak rosszindulatából” is keletkezhetnek. Móricz Zsigmond híres írását, *A földtörvény kis kátéjá*-t ugyanis megszerezte a Könyvtár, de ma már nem lehet fellelni, csak címléírás formájában. Sajnálatos módon ugyanis éppen ennek a kis könyvecskének a jelzetét egy másik műnek is kiadták, s ma már csak az utóbbi szerepel a raktárban az adott jelzeten.

Hazánk történelmének következő nagy földrengése, a második világháború, illetve az 1944-es esztendő. Az 1944. évi magyar nemzeti bibliográfia¹² 4820 tételt sorol fel, a lelőhelyek megjelölésével. Ebből összesen 96 címet (2%) írtak le más könyvtárak anyagából, s ehhez még számításba kell vennünk, hogy számos kiadvány ezeknek a könyvtáraknak a raktáraiba sem került be.

A külföldi patriotika anyagban a hiányok ugyanezek körül a sorsdöntő évek körül sűrűsödnek, csak az évek jobban széthúzódnak, mind korábbi, mind pedig későbbi időkre. Ez ismét természetes: az a konszolidáció, amely a külföldi beszerzést is megfelelően gondozni tudja, hosszabb időt vesz igénybe, mint a hazai kötelespéldány-szolgáltatás rendezése. A szabadságharcot követő évek irodalma külföldi viszonylatban meglehetősen teljes ugyan, de ez az azóta eltelt hosszú időszak lassankénti hiánypótló munkájának eredménye. Az első világháború idején megjelent munkák gyűjteménye a világháborús gyűjtemény révén szépen képviselt, de már az emigrációs irodalom a legtöbb ország viszonylatában rendkívül hiányos. Dezsényi Béla tanulmányából¹³ tudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár felelősei valóban átértékelték felelősségüket az utókor előtt, és minden lehetőt elkövettek, hogy ezt az anyagot beszerezzék; sajnos ez a tevékenységük „csupán a bécsi magyar emigráció tekintetében mondható eredményesnek. Hiányzik a Szovjetunióban élő magyar emigránsok publikációinak nagy része, s az Egyesült Államokban az első világháború alatt és után megjelent magyar kiadványok anyaga sem teljes, még megközelítően sem. Hogy milyen nehéz feladat az ún. „aktív hiánypótlás”, arra éppen ebből

11. Ferenczéné Wendelin Lída i. m. 272. l.

12. Országos Széchényi Könyvtár. Bibliográfiai Osztály. *Az 1944. évi hazai nyomtatott könyvek jegyzéke*. Összeáll. Patayné Balogh Éva. (Bp. 1972.)

13. Dezsényi Béla: *Fejezetek az OSZK gyarapítási politikájáról és állományának fejlesztése köréből a két világháború között*. = *OSZK Évkönyv* 1968—69. 85—157. l.

a korból hadd hozzunk egy példát. Évek óta tudjuk (Szász Ferenc volt szíves erre a figyelmet felhívni), hogy az egyik legkorábbi magyar Rilke-fordítás, az 1923-ban megjelent *Versek*¹⁴ című heidelbergi kiadvány nincs meg a Könyvtár állományában. Mivel a német nemzeti bibliográfia a lipcei Deutsche Bücherei állományának alapján közölte ezt a címet, mi sem tűnt egyszerűbbnek, mint ennek a hiánynak egy onnan kért másolat útján történő pótlása. Sajnos azonban ismét beavatkozott a „Tücke der Dinge”: a lipcei példány évek óta lappang. A Könyvtárközi Kölcsönzés, majd később göttingeni kollégánk, dr. Kesztyűs Lóránt rengeteg német könyvtárat megkeresett e könyvecske ügyében; példányt mindmáig nem sikerült találni.

A második világháború alatt és azt követően megjelent külföldi hungarika anyag ugyancsak igen foghíjas. A Könyvtár csak 1958-ban, a szerzeményi munka modern alapokra helyezése (és megfelelő anyagi ellátottságának biztosítása) után jutott abba a helyzetbe, hogy a külföldi beszerzésre is komoly gondot (és anyagiakat) fordíthatott. Visszamenőleg még sok mindent be lehetett szerezni, de még több a meg nem szerezhető kiadványok száma. Ez elsősorban a Szovjetunióban a háborús években megjelent magyar vonatkozású kiadványokra áll, továbbá a tőkés országokban a háború kitörésétől egészen 1956-ig — sokszor primitív sokszorosítási eljárással — előállított irodalomra. Hogy ezeket valaha pótolhatjuk-e, kérdéses. Rossz, háborús papírra sokszorosított magyar nyelvű szövegeket, amelyeket alig akad, aki megértsen, az adott országok nemzeti könyvtárai nem őrizték meg, a magyar olvasók pedig, akikhez szóltak, elolvasás után eldobták.

Mindezeknek a korszakoknak a hiányai valójában még ennyire hosszúra sikeredett magyarázatokra sem szorulnak. Van azonban egy olyan időszak, amelynek hiányosan képviselt volta, legalább első pillantásra, szinte érthetetlen. Ez az időszak az 1860-tól az 1890-es évek közepéig terjedő gazdaságilag konszolidált „boldog békeidő”. Somkuti Gabriella már említett tanulmányában¹⁵ elemzi az 1850—1856 közötti kötelespéldány-beszolgáltatás teljességét, pontosabban hiányosságait. Hogy ez a beszolgáltatási erkölcs hogyan romlott tovább, arra illusztrációként egy statisztikai összeállítást mutatunk be. (A statisztikai példa ugyan egy egyébként is igen hiányos típus, a gyermekkönyvek területéről való, de Drescher Pál lelőhellyel is ellátott, és évkörökre osztott bibliográfiája¹⁶ jó alapanyagnak bizonyult. A bibliográfia összesen 985 tétele 1934-ben, Drescher könyvének megjelenésekor így oszlott meg:

14. RILKE, Rainer Maria: *Versek*. Juhász Sándor fordítása. Heidelberg 1923, Schröder & Fischer. 16 l. (Heidelbergi magyar könyvtár 1.) — vö. Dt. Bücherverz. 1921—1925. Bd. 2. 294. l.
15. Somkuti Gabriella i. m. 106—108. l.
16. [Szentkuty] Drescher Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek. 1538—1875*. Bp. 1934, Magyar Bibliophil Társ.

Megjelenés ideje	OSZK pld.	Más kv. pld.-a	Csak irod. adat	OSZK össz. hiány	OSZK hiány %-ban
1712—1750	20	2	1	3	13
1751—1800	41	1	7	8	16
1801—1850	165	59	80	139	46
1851—1860	69	24	56	80	53
1861—1875	166	55	229	284	63
Összesen	461			514	53

(A 985 tételből hiányzó 10 vagy meghatározhatatlan kiadási időpontú volt, vagy kétszer szerepelt.)

Mellesleg megjegyezzük, hogy ez az arány szűrőpróbaszerű hasonlításokból következtetve, 1980-ra mintegy 25%-osra csökkent, elsősorban az állami tulajdonba került könyvanyag szétoosztásának eredményeképpen, amikor számos eddig csupán irodalmi adatból, vagy még onnan sem ismert gyermekkönyv vált közkinccsé.

A teljesség e fokozatos csökkenésének okai: a kötelezpéldány-rendelkezések hiányosságai, illetve a beszolgáltatási kötelezettség teljesítésének mindinkább való elhanyagolása. Ami az 1804-es, majd ezt követő rendeletek OSZK-ra kedvezőtlen intézkedéseit, vagy a kedvező intézkedések be nem tartását illeti, az ebből eredő hiányok a könyvtár létesítését követő első évtizedek nagy könyvtárátvételeiből némiképpen pótlódtak. Később azonban ilyen arányú adományozások, beszerzések már ritkábban adódtak, a beszolgáltatás ezzel szemben mindinkább csökkent. Erről a kérdésről számos beszámoló, tanulmány olvasható. Egyet idézünk csak; 1896-ban, az 1897. évi kötelezpéldánytörvény előkészítésekor így tájékoztatja a *Magyar Könyvszemle* olvasóit:

„A magyar, illetve Magyarországon produkált nyomtatványok beküldését legelőször egy 1804. február 28-án kelt helytartósági rendelet tette kötelezővé, mely rendelet természetesen csak az akkoriban nálunk is divó cenzúrának volt egyik eszköze, s így a helyett, hogy a nemzeti kultúrának előmozdítását eszközölte volna, inkább lenyűgözte azt. A tudományt és közműveltséget szolgáló első lépést e téren csak 1840-ben tettük meg, megalkotván az 1840. évi VI. tcz.-ket... Már ezen törvényhozási aktusnál tisztán a tudomány és a közművelődés érdeke dominált, valaminthogy szintén e nagy fontosságú nemzeti érdek vezérelte az 1848. évi XVIII. tcz. 39. és 40. §§-ainak megalkotóit, mely §§-ok azonfölül, hogy a nyomdatulajdonosokat hiteles könyvek vezetésére kötelezték... még két köteles példány beküldését is elrendelték, az egyiket ellenőrzés céljából a hatóság, a másikat pedig... a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Sajnos, úgy az 1840. évi VI. mint az 1848. évi XVIII. tcz. jórészt írott malaszt maradt, melynek a nyomdatulajdonosok közül csak az tett eleget, aki éppen akart. Aki beküldötte sajtótermékeit, elfogadták tőle; aki pedig nem küldötte be, nem nagyon kérték tőle számon, vagy ha kérték is, nem sokat adott a kéreésre, mivelhogy a két üdvös törvény közül egyiknek sincs büntetőjogi záradéka. De, valljuk meg az igazat, nemcsak a büntetőjogi záradék hiánya, hanem a hatóság útján való nehézkes, körülményes beszolgáltatás is szerfölött megnehezíti dicséretes intenzióit e törvénynek, mely még ma is hatályban van. Hiába valónak

bizonyult minden felszólítás, pedig később a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezzel sem fukarkodott, de hiábavalóak voltak a miniszteri körrendeletek is, a köteles példányok beszolgáltatása oly lanyhán folyt, hogy a nemzeti múzeum már 1874–76-ban, a kultuszminiszterhez terjesztett jelentéseiben felpanaszolni kénytelen, hogy 'több vidéki nyomda évek óta semmit sem küldött be', s már ekkor azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy az állapotok gyökeres javulása csak újabb törvényhozási ténnytől, nevezetesen pénzbírság kirovásától várható.¹⁷

Ez az új törvény, amely végre valóban, ha nem is teljességet, de lényegesen jobb feltételeket biztosított az Országos Széchényi Könyvtár számára, az 1897. évi XLI. törvénycikk volt „a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányainak beszolgáltatásáról.” Ez a törvény is két ingyenes példány beszolgáltatására kötelezte a magyarországi nyomdákat — egyet a Magyar Tudományos Akadémiának, egyet a Magyar Nemzeti Múzeumnak —, míg a „Horvát-Szlavónországokban vagy külföldön nyomtatott, de a jelen törvény hatálya alá tartozó országrészekben kiadottakat a kiadó volt köteles beszolgáltatani”.¹⁸

A Horvát-Szlavónországokban és a külföldön nyomott kiadványok beszolgáltatására vonatkozó intézkedés már utal az állományi „fehér folt”-ok egy másik csoportjára, amely legjobban talán a „*földrajzi kategória*” elnevezéssel fejezhető ki.

Ide tartoznak: a vidéken előállított nyomtatványok,
a közigazgatásilag nem Magyarország területéhez tar-
tozó nyomdahelyeken előállított nyomdatermékek,
a külföldi hungarika dokumentumok.

E földrajzi kategória a budapestihez viszonyítottan igen feghíjas, s ez a megjelenés időpontjától függetlenül áll. A Drescher bibliográfia már említett hiányai a főváros, a vidék és a külföld összehasonlításában például a következő képet tárják elénk:

17. M. Ksz. 1896. 247–248. l.

18. „... a történeti Magyarország társországainak kötelespéldányairól. 1780-tól egészen 1849-ig mind az erdélyi, mind a horvát-szlavón területek elvileg a fővárosba szolgáltatták a kötelespéldányt. Erdély ezirányú kötelezettsége — bár gyakorlatilag igen kisszámú beszolgáltatás történt, különösen 1867-ig — fennmaradt s csupán az 1897. évi és az azt követő jogszabályok biztosították az ügyészi példányokból erdélyi közgyűjteményeknek. A horvát-szlavón területekről 1848-ig kismértékű, de folyamatos volt a szolgáltatás. 1848 után Horvátország felfüggesztette a szolgáltatásokat. 1867 után a jogalap elvileg ugyan helyreállott, azonban igen kis mértékben került gyakorlati megvalósításra. 1875-ben, amikor a horvát országgyűlés a kötelespéldányügyet rendezte, e példányok Budapestre való szolgáltatása teljesen megszűnt. Ezentúl a horvát-szlavón terület kötelespéldányait a zágrábi egyetemi könyvtár kapta, mint nemzeti könyvtár...” írja Tóth András az előzményekről (*A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964. 24. l.) Az új kötelespéldánytörvény szövege, amely a társországokban, magyar kiadó megbízásából nyomott kiadványok beszolgáltatását is előírja: M. Ksz. 1898. 63–81. l.

Időszak	Pest-budai címek	Ebből OSZK hiány	OSZK hiány %-ban	Vidéki címek	Ebből OSZK hiány	OSZK hiány %-ban	Külf. címek	Ebből OSZK hiány	OSZK hiány %-ban
1712—1800	6	2	33	56	8	15	10	2	20
1801—1850	154	68	44	113	43	38	37	24	64
1851—1860	107	55	51	33	20	60	9	8	88
1861—1875	364	219	60	77	56	76	9	9	100
Összesen	631	344		279	127		65	43	

A táblázat értelmezésekor figyelembe kell vennünk a hazai nyomdai viszonyok alakulását. 1800-ig, amíg Pozsony, Kassa, Kolozsvár egyenrangú volt Pesttel és Budával (sőt, nyomdai viszonyok tekintetében is esetleg fejlettebb volt), addig a vidéken nyomott, meg az OSZK-ban ebből meglevő kiadványok aránya, száma magasabb. 1801 és 1850 között, mivel ebbe az időszakba esik az 1800-as évek kezdete, amikor Pest és Buda kultúrközponttá alakulása még éppen, hogy kibontakozóban van, a vidéki és a pest-budai könyvtérmező közel azonos, s ugyanez a helyzet a beszolgáltatás, a megszerezhetőség teljességével. 1851-től már nyilvánvaló, hogy a vidéki termés már csak töredéke a fővárosinak, s ugyanígy rosszabb a beszolgáltatási teljesség aránya. A külföldi hungarikumok terén a helyzet, a teljesség, az idő múlásával arányosan romlik.

Ha pedig a magyar közigazgatás akkori szervezetének megfelelően vizsgálnánk a teljességet, akkor azt állapíthatnánk meg, hogy Erdély, vagy a határőrvidék, később a Szerb Vajdaság a mindenkori politikai-közigazgatási beosztásnak megfelelően, még gyérebben képviselt, mint a magyar közigazgatás alatt álló részek.

Ezek a „földrajzi” hiányok azonban relatíve nagyok, abszolút számban nem képviselhetnek túlságosan nagy mennyiségeket. A szám szerint lényegesen kevesebb budapesti nyomda¹⁹ a magyar könyvtérmezőnek mintegy háromnegyedét produkálta, s csak egynegyede eredt vidéki nyomdák sajtója alól. 1897-ben a köteleispéldány-törvény tárgyalásakor, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azt mondta, hogy a budapesti nyomdák a magyar könyvtérmezőnek 85—90%-át állítják elő.²⁰

Ezt a megállapítást még 1944-ben is igazolja a bibliográfia. Ott a címeknek mintegy 78%-a származik budapesti nyomdákából, s 22% vidékről. De a már említett 96 OSZK-ból hiányzó címből csak 53-at produkáltak fővárosi nyomdák, 43-at vidékiek.

Minél kisebb egy nyomda — akár fővárosi, akár vidéki — annál nagyobb az esély arra, hogy nem szolgáltatott be köteleispéldányt. Ha pedig ráadásul távol is esett a fővárostól, akkor meg éppenséggel nem sokat törődött a rendeletekkel. Az 1936. évi *Magyar Könyvészet* bevezetőjében

19. 1899-ben 601 nyomda volt vidéken, 278 helységben, míg Budapesten mindössze 192. = M. Ksz. 1899. Mell. 16. l.

20. M. Ksz. 1897. 381. l.

olvashatjuk, hogy „571 nyomda fejtett ki rendeltetésének megfelelő működést... 138 pedig tudatosan törvényt sértést követett el, noha valamennyit körlevélben figyelmeztettem a törvény utasításaira. Jellemző, hogy 362 reklamációkra csak 15 nyomda felelt.”²¹ Dezsényi Béla a Könyvtár hatósági funkcióiról íva említi, hogy az 1920-as évek elején „A műtárnyak kivitelének megtiltásáról” szóló miniszterelnöki rendelet alapján a könyvkiviteli ügyek ellenőrzését gyakorolva „a lagymatag kötelespéldányszolgáltatás ellenőrzésére” nyílt lehetőség.²² Másutt — ugyancsak az ő kutatásai nyomán — arról olvashatunk, hogy csak 1920-ban 379 db olyan kiadványt gyűjtött be a Könyvtár a kiviteli engedélyek kapcsán, amelyből kötelespéldány nem érkezett be.²³ Mindez fokozottan áll az amúgy is hiányos 1897 előtti időszakra, amikor még hivatalos nyomdakönyvet sem kellett vezetni, sőt vidéken még a nyomda létezéséről sem kellett tudomást szereznie a Könyvtárnak, nemhogy termékeiről. „Az akkori kedélyes közigazgatási viszonyaink mellett egy esztendő múltán gondoltam az ipar-engedély kiváltására, amikor nyugodtan nevemre szólhatott a certifikátum és a köteles törvényszéki bejegyzésre negyedszázaddal később: hitelgényeim egyre való fokozódása által kényszerítve” — írja emlékezéseiben az egyik legnagyobb vidéki nyomdász, Kner Izidor.²⁴

A külföldön megjelent magyar nyelvű nyomtatványok természetesen a vidéki megjelenésűeknél is rosszabb arányban találhatóak meg az Országos Széchényi Könyvtár állományában, ahogy ezt kis statisztikánk is mutatta. Nem csupán a távolság volt ennek oka, hiszen az sok esetben (pl. Bécs vagy Zágráb) kisebb volt, mint Magyarország sok távoli városkájánál, hanem mert a kötelező beszolgáltatás külföldi előállítókra nem vonatkozhatott. A kötelespéldány-törvény ugyan — mint láttuk — a külföldön előállított, de hazai kiadó által kiadott nyomdatermékekre tartalmazott előírásokat, azonban ezeket — a jelek szerint — nem igen tartották be. Az „igazi külföldön” nyomott könyvek közül pedig oly sokat nem tudott beszerezni a Könyvtár, hogy a törvény tárgyalásakor Thaly Kálmán szükségesnek látta annak a javaslatnak felvetését: az „itteni elárúsítási jogot” kívánná „ahhoz kötni, hogy legalább egy árva példányt a Nemzeti Múzeum számára beköveteljünk”.²⁵

Minél távolabb esik földrajzilag egy-egy nyomdahely, kiadó, vagy minél kevesebb kulturális-gazdasági kapcsolata volt (és van) hazánknak egy országgal, az ott publikált magyar érdekű művek megléte gyűjteményünkben annál kevésbé valószínű. Így volt ez a múltban, de így van ma is: Törökország vagy Japán, Spanyolország vagy Portugália, a skandináv államok, s természetesen a 19. század elejéig Anglia egyként ebbe a „földrajzi fehér folt”-ba tartoznak, már ami magyar vonatkozású könyvkiadásukat illeti. Ma annyival jobb csupán a helyzet, hogy a megjelenésről többnyire értesülünk, csak éppen a könyveket nem sikerül minden esetben meghozatnunk.

21. *Magyar Könyvészet 1936*. Bp. 1939. IX. 1. (Fitz József bevezetője.)

22. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az OSZK-ban a Horthy-korszak idején*. = *OSZK Évkönyv 1967*. 171. l.

23. Dezsényi Béla: *Fejezetek...* = *OSZK Évkönyv 1968—69*. 141. l.

24. Kner Izidor: *Fél évszázad megszgyén. 1882—1932*. Gyoma 1831. 8. l.

25. M. Ksz. 1897. 383. l.

A következő hiánycsoport ismét csak a nyomdákhoz kapcsolódik, ez az *előállítási módjuknál fogva ritka kiadványok* kategóriája. Itt az egyes kiadványfajták sajátosságai önmagukban hordozzák ritka, méginkább a nemzeti könyvtár állományában hiányosan képviselt voltak magyarozatát.

Kis példányszámban előállított művek. A kis példányszámon nem feltétlenül a beszolgáltatási kötelezettség határa alatti megjelenési példányszámot kell érteni: lehetnek ezek a kiadványok bibliofil kiadások, lehetnek — mint régen nevezték — „magánkiadványok”, vagyis nem terjesztésre szánt sokszorosítványok. Jellemzőjük a meghatározott, viszonylag igen alacsony példányszám, s többnyire a reprezentatív kiállítás, amely a nyomdai előállítás költségeit magassá, a beszolgáltatási kötelezettség teljesítésére irányuló törekvést meg nem levővé tette. Ezek — többségükben — a nyomtatás művészetének kiemelkedő alkotásai, hiányuk szegényebbé teszi nemcsak a nemzeti könyvtárt, hanem a magyar könyvkultúra kutatásával foglalkozókat is. A már említett Kner nyomdában például számos ilyen szép nyomtatvány készült, családi, baráti ajándékozásra szánt tipográfiai remek, meg a Kner család ifjú tagjainak nyomdai vizsgamunkái, amelyek közül párat csak az utóbbi évek könyvaukciói során vásároltunk meg.²⁶

Dezsényi már idézett tanulmányában említi Kádár Jolán egy jelentését, amelyből kiderül, hogy pl. a Thalia nyomda, amelynél az Amicus és Kellner István kiadásában megjelent amatőr könyvek készülnek „semmi érdemlegeset” nem küld be; hogy volt olyan bibliofil kiadványra vonatkozó reklamáció, amelyre a nyomdász azt mondta „De hiszen az nagyon drága könyv!”, s hogy például éppen Knerékhez Grexa Gyula személyesen utazott le.²⁷

Ma — annak ellenére, hogy az új kötelespéldány rendelkezések megfelelő szankciókat is tartalmaznak — az ilyesfajta bibliofil kiadványok beszolgáltatása korántsem teljes. Van olyan (könyvtári!) nyomda, amelynek szép, japán fűzésű sorozatát ugyancsak sorozatban produkált reklamációk árán lehetett teljessé tenni, nemrég pedig antikváriumban vásároltuk meg Radnóti Miklós *Erőltetett menet*-ét s annak idegen nyelvű fordításait egy szép, finom füzetben, amely Szántó Tibor könyvművészetét dicséri.²⁸

A nyomdákban szinte ellenőrizhetetlen kiadványtípus, s ennek megfelelően csak felében-harmadában lelhető fel az Országos Széchényi Könyvtár állományában, a most annyira divatos *minikönyv*. Icke-picike „termete” következtében papírt alig igényel, s ezért olykor még a nyomdakönyvekből is kimaradhat, így — táskaszáma sem lévén — mintha soha meg sem jelent volna. Ugyanakkor, különösen bibliofil kiadásként, számmal ellátva, borsos áron hozható forgalomba a szenvedélyes gyűjtők körében. Így aztán ért-

26. Kner Mihály: *Néhány szó a betűszedésről*. Írta, tervezte és szedte — —. Gyoma 1943.

Kozma Lajos: *Zsuzsika Bergengóciában*. 22 mesekép. Rajzolta — —. Ford. Kner Imre. Gyoma 1924. A könyvnek ez a kiadása kizárólag a Kner család tagjai és néhány barátjuk számára készült, kézirat gyanánt 30 példányban. (Szövege más, mint a később ugyancsak Gyomán kiadott „Zsuzsa Bergengóciában” c. 22 meseképnek, amely Karinthy tollából származott.)

Móra Ferenc: *Az utolsó suba*. Gyoma 1931. Készült 15 névre szóló példányban.

27. Dezsényi Béla: *Fejezetek...* = *OSZK Évkönyv 1968–69*. 141–142. l.

28. Hommage á Radnóti. [Radnóti Miklós]: *Erőltetett menet — Marche forcée etc.* Bp. 1979. M. Helikon — Európa K.

hető, hogy előállítóik nem mindig törekednek a kötelespéldányok beszo-
gáltatására. Az elmúlt évben, a miniatúr könyvek bibliográfiáit végig-
hasonlítva, több mint háromszáz (!) reklamációnkra mintegy 30 ilyen kicsi
könyvet sikerült Kötelespéldány Szolgálatunknak „behajtania”, a többi
ma is — hiány.

A nyomdai változatok sincsenek meg hiánytalan teljességben — sőt
egyre inkább úgy tapasztaljuk, hogy relatíve kevés van ebből a típusból a
Könyvtár birtokában. Ha egy kiadványból bibliofil meg számozatlan vál-
tozat készült, akkor legalább is a nyomdák államosításáig, a bibliofil vál-
tozat beszo-
gáltatását megkísérelték elkerülni. Ha meg a változat mutáns
volta a címléírás adataiból ki sem deríthető — és többnyire ez a helyzet —,
hiába van kézben egy, a meglévőtől eltérő példány, a különbség csak
autopszia útján volna megállapítható, annak hiányában azonban — cím,
szerző, impresszum, terjedelem azonossága következtében — duplumnak
minősül. Holott olykor érdekes tények derülhetnek ki az efféle variánsokból!
Van például olyan 18. századi rendelkezés, amelynek magyar címeres és
kétfejú sasos változata arra utal, hogy egyiket Magyarországon, másikat
az örökös tartományokban hozták forgalomba.

Ráadásul a változat, bár annak tűnnék első pillantásra, nem is mindig
változat.

„Változat (variáns) egy nyomtatott könyv, hírlap stb. változást szenvedett
tükre, lapja, lapjai, a „mutált” lap, lapok szövege. Ezeknél a nyomtatás egy-
folytában, s a „mutálás”, szö-
változtatás, sajtóhibaigazítás vagy egész oldal
kicszerelése a nyomtatásnak a változtatás céljából való félbeszakításával, de
a változatlanul maradó szövegnek a présben (a lapos, vagy rotációs gépben)
hagyásával történt. Az újrasedés és új kiadás tehát semmiesetre sem lehet
változat.”²⁹

Az ilyen, változatnak tűnő, de valójában új kiadások aztán igen sok — iro-
dalom- és kultúrtörténeti — érdekességet árulhatnak el. Ismert példa erre
a *Lúdas Matyi*, amelynek bécsi kiadásairól Kozocsa Sándor értekezett
részletesen.³⁰ A bécsi, 1817. évi hiteles szöveg ugyanis többféle borítóval,
különböző címlapokkal, nem teljesen azonos helyesírással legalább kétszer
került kinyomtatásra.

Az is irodalomtörténetileg ismert tény, hogy Gvadányi *Falusi nótárius*-
ának több pozsonyi 1790. évi kiadása van, s ezek nem teljesen azonosak.³¹
„A szöveg némi összevetéséből kiderül, hogy Gvadányi 1790. évi kiadása
nem egy kiadás; ezzel az év számmal több kiadás jelent meg, csak eddigi
összevetéseink szerint 4 vagy 5-féle A Nótárius úgy fogyott akkor, mint
ma azok a könyvek, amelyekre a „negyedik ezer”, „hatodik ezer” jelzése-
ket nyomtatják” — írta Négyesy László.³²

Annak ellenére, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Szerzeményi
Osztályának 1936. évi új ügyrendje, amely már Fitz József főigazgatósága

29. *Trócsányi Zoltán szerkesztői megjegyzése.* = M. Ksz. 1943. 201. l.

30. Kozocsa Sándor: *A Lúdas Matyi kiadások története.* = M. Ksz. 1938. 123—
130. l.

31. Tolnai Vilmos: *Gvadányi nótáriusának javított szövege.* — ItK 1932. 102. l.

32. *Gvadányi József és Fazekas Mihály [munkái].* Kiad. és bev. Négyesy László. Bp.
1904. 40. l.

Példák a Lúdas Matyi kiadások különböző borítóira

Azért a' fejer ló (a) felé útam tettem,
 Diófzei borral kulatsom' töltöttem.
 A' piatzon tzipót, 's fenék szappant (b)vettem.
 Debretzenből látó képig (c) ki léptettem.

Úgy tetfzett tsömör bánt; testembe borzadtam,
 Hól fáztam, hol pedig nagyon is izzadtam;
 Azért a' tsaplárost itt ki fzőllítottam,
 Pohár *dkovitát* kérvén, azt meg ittam.

Onnét a' sivatag *Hortobágy* pufztáját
 Értem; de számtalan Kárákatonáját (d)
 Tsodáltam: Kótsagok' 's tüzogok' summáját,
 Lepte fok ezer lúd, 's rétze ennek táját.

Nintsenek itt faluk, 's városok építve,
 Utazók számára fogadók kézfítve.
 Szállásokat látni szalmával kerítve,
 Némelly rongyos tsárdát fűrből tseperítve.

-
- (a) A' fejer ló: vendég fogadó.
 (b) Debretzenbe, olly jó szappant tsinálnak, mint Velenzébe; de a' fenék szappan leg jobb.
 (c) *Látókép*: ez Kortsma egy dombon Debretzenyenél.
 (d) *Kárákatona*, fekete madár olly nagy, mint egy orvós galamb, nagy Sereggel tartózkodnak a' pufztakon.

Azért a' fejer ló (a) felé útam tettem,
 Diófzei borral kulatsom' töltöttem.
 A' piatzon tzipót, 's fenék szappant (b) vettem.
 Debretzenből Látóképig (c) ki léptettem.

Úgy tetfzett tsömör bánt, testembe borzadtam,
 Hol fáztam, hol pedig nagyon is izzadtam;
 Azért a' tsaplárost itt ki fzőllítottam,
 Pohár *dkovitát* kérvén, azt meg ittam.

Onnét a' sivatag *Hortobágy* pufztáját
 Értem; de számtalan Kárákatonáját (d)
 Tsodáltam: Kótsagok' 's tüzogok' summáját,
 Lepte fok ezer lúd, 's rétze ennek táját.

Nintsenek itt faluk 's városok építve,
 Utazók számára fogadók kézfítve.
 Szállásokat látni szalmával kerítve,
 Némelly rongyos tsárdát fűrből tseperítve.

-
- (a) A' fejer ló: vendég fogadó.
 (b) Debretzenbe, olly jó szappant tsinálnak, mint Velenzében; de a' fenék szappan leg jobb.
 (c) *Látókép*: ez Kortsma egy dombon Debretzenyen túl.
 (d) *Kárákatona*, fekete madár olly nagy mint egy orvós galamb, nagy Sereggel tartózkodnak a' pufztakon.

idején készült, pontosan meghatározta a változatok mibenlétét, és előírta minden esetben a példányegyeztetést, mielőtt egy kiadványt fölöspéldánynak nyilvánítottak, meg kell kockáztatnunk azt a feltevést, hogy később, főleg 1945 után, a szigorúan egypéldányos gyűjtés idején, csak bibliográfiai adategyeztetést vettek figyelembe. Az eredeti könyvtári állományban ugyanis voltak ilyesfajta változatok, (erre a régi címleírások, az ún. „müncheni nagylapok” egy-egy megjegyzéssel utalnak), a ma állományunkban levő változatok, azonos impresszumú új kiadások között azonban gyakori, hogy csak egyetlen darab a régi OSZK példány, a többi újabb keletű szerzemény.

Az ilyesfajta „változatok” gyűjtése nem „nemzeti bélyeggyűjtés” (a „nemzeti papírkosár” mellett a nemzeti könyvtári teljességről leggyakrabban elhangzó ironizálás). Erre egyetlen, de annál plasztikusabb példát mutatunk be, amely Bod Péternek *A Szent Bibliának históriája c.* munkájának két — egyaránt „Nagyszebenben, Sárdi Sámuel által nyomtatva 1748. Esztendőben,” 176 lapos terjedelemben megjelent — különböző szedésű és szövegű kiadásából való, a 175—176. lapról.

A feltehetően korábbi szöveg
OSZK 275.054 jelzetű pld.

Különösen az Új Testámentom ebben a Séculumban háromszor nyomtattatott ki. Egyszer... Köleséri Sámuel úr által... Vagyon nyomtatva szép Betűkkel, jó Papirosra, mellyik Esztendőben és hol, fel-téve nintsen. Nyomtatta-ki az új Testámentomot másszor Bél Mátyás Psoni Pap, Lipsiában MDCCXVII-dik Esztendőben. (Ehhez lábjegyzetben: Torkas, in Praef. N. T.-ti a se editi.) Az után MDCCXXXVI-dik Esztendőben Torkas András, a Győri Pap a Görögből újonnan fordította... s kiadta a Fia, ... Vittébergában, szép Betűkkel, s jó Formában.

Ez rövid Históriája a MAGYAR BIBLIÁNAK...

AZ ÚJ TESTÁMENTOMOT eddig különösen Tízszer, az egész BIBLIÁT Tizenháromszor nyomtatták ki.

A feltehetően későbbi szöveg
OSZK 285.373 jelzetű pld.

Különösen az Új-Testámentom ebben a Séculomban nyomtattatott-ki. Egyszer... Köleséri Sámuel úr által... Vagyon nyomtatva szép Betűkkel, jó Papirosra, mellyik Esztendőben és hol, fel-téve nintsen, de lett ez Bél Mátyás, Psoni Pap közbenjárása által Lipsiában MDCCXVII-dik Esztend.

Debretzenben ki-nyomtattatott az Új-Testámentom, MDCCXLIX-dik (sic!) Esztend. 8. Részben. Az-után MDCCXXXVI-dik Esztendőben Torkos András, a Győri Pap, a Görögből újonnan fordította... s ki-adta a Fia... Vittébergában... jó Formában. Amsterdamban, a mint fel vagyon téve 1725. Eszt. ki-nyomtattatott az Új-Testámentom a Károli Gáspár fordításában 12. Részben... Szép Betűkkel jó Papirosra vagyon, de inkább hiszem Lótsén nyomtattatott volt.

Ez rövid Históriája a Magyar BIBLIÁ-nak...

AZ ÚJ-TESTÁMENTOMOT e'dig különösen Tizenkétszer, az egész BIBLIÁT Tizenötször nyomtatták ki.

Eleve foghíjas, azt lehetne mondani, hogy hiányosságra predesztinált dokumentumtípus az *időszaki kiadványok* kategóriája. Közismert, de újra meg újra fájdalmasan tudomásul vett tény ez Hírlaptárunk kutatói, használói és a Könyvtár munkatársai számára. Alapvető oka magában a dokumentumtípus jellemzőiben rejlik, de hozzájárult az időszaki kiadványok jelentőségének késői felismerése is.³³ Mire Szinnyei Józsefnek sikerült a közvéleményt a periodikumok tudományos jelentőségéről meggyőznie, addigra nagyon sok korábbi megjelenésű lap már egyszerűen fellelhetetlenné vált. Hírlaptári állományunk hiányai — igen szimbolikusan — az első magyarországi hírlappal, a *Mercurius Veridicus*-szal kezdődnek, és sajnos napjainkig számos címmel, vagy évfolyammal, vagy legalább egyes számok és műmellékletek hiányaival folytatódnak. Összeszedni egy olyan műfajt, amelynek nem véletlenül adták valaha az „ephemerides” nevet, egyenesen sziszifuszi munka. Papírkosártól piaci zacskóig sokféle sorsa van az időszaki kiadványoknak, s ezek közül a legritkább a teljes évfolyamok megőrzése. A be nem érkező számok reklamációja mindmáig több mint 50%-ban eredménytelen, de a beérkező számoké sem biztat sokkal jobb lehetőséggel a teljességet illetően, még ma az állományvédelmi mikrofilmezés korszakában sem. Nemcsak a romlandó, rosszminőségű papír, de az érdekes, kívágyásra csábító tartalom, a lakásdíszítésre felhasználható szép melléklet, mind-mind az évfolyamok csonkaságának irányába hat. Ráadásul nemcsak a kiadvány lehet időszaki, de léte is: optimista szerkesztők elindítanak egy lapot, de mire a hiányok reklamációja megérkeznék, már nincs hol sürgetni, mert megszűnt. Sok, igen színvonalas lap sorsa volt ez a múltban, ma meg az emigráció magyar lapocskái szűnnek meg egyre-másra néhány szám, vagy egy-két évfolyam megjelenése után. S hogy a legeslegritkább egy időszaki kiadvány I. évfolyamának I. száma, azt — úgy hiszem — minden periodikumokkal foglalkozó könyvtáros saját tapasztalatából tudja. Ma is vannak, nemcsak aprócska iskolai, termelőszövetkezeti vagy üzemi híradók, de nagy, országos postai terjesztésű hetilapok, amelyek nem futnak be kötelepéldányként, s mire megjelenésük és OSZK-beli hiányuk tudatosul, már nem sikerül az első számokra szert tennünk.

Az időszaki kiadványokon belül pedig különösen hiányos — a friss megjelenésű, kurrens anyagból a külföldön nyomtatott, de magyarországi terjesztésre szánt periodikumok (pl. *Szovjet Sport*, *Maďarskáj Týden-Týžden*

33. 1884. június 28-án Majláth Béla, a könyvtár akkori vezetője Pulszky Ferenchez a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett jelentéséből idézi Illyés Katalin a Hírlaptár alapját képező állományra vonatkozó alábbi adatokat: „... a megbízásnak megfelelő a hírlapokat czímenként, kötetszám és évfolyamok szerint egybe állítottam, még pedig a bekötött és már betűi rendben felállított hírlapokat, mely cím szerinti száma 925, kötet száma 5.312... , kötésre előkészített, de még kötetlen hírlapokat, ezek címe 465, kötet száma 636; ... 1848/49-ik évi hírlapok és folyó iratok, melyek mint történelmi anyag, az ezen időre vonatkozó egyéb iratokkal külön őriztetik, a közönség használatára nem adatnak ki, s csak egyes esetekben kivételesen adatnak ki egyesek betekintésére igazgatósági engedély mellett. Ezek cím száma 82, kötet száma 96, összesen van tehát a magyar nemzeti Múzeum könyvtárában 1.184 féle hírlap, 6.044 kötet számmal. (Illyés Katalin: *Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig.* = *OSZK Évkönyv 1970—71.* 246. 1.)

stb.) és a külföldi magyar lapok anyaga, a régebbiek közül pedig szinte valamennyi vidéki sajtóterméké. Hiába biztatta Szinnyei József éves hírlap-bibliográfiái lábjegyzetében a t. cz. szerkesztőket és kiadókat „a netalán kimaradt lapoknak és folyóiratoknak beküldésére a Nemzeti Múzeum könyvtárába”, hiába reklamál mondhatni prófétai elszántsággal, újra meg újra a mai periodika-beszerző! Egyetlen reménységünk lehet csupán: a mikrofilmzés útján biztosított állománykiegészítés.

Végül — bár áttételesen — a nyomdai beszolgáltatáshoz fűződik a „a fehér foltok” még egy fajtája: a *nem magyar nyelvű hazai nyomtatványoké*. Ezek begyűjtésére, beszolgáltatásuk reklamálására, feltehetően tudatosan, kevesebb gondot, energiát fordítottak elődeink, s ezért ezek között nagyobb a hiányzók aránya. Ez a megállapítás nem vonatkozik a német nyelvű nyomtatványokra (amelyeket nyilván nagyobb gonddal reklamáltak), annál inkább a román, szlovák, szerb, horvát és vend nyelvű, főképpen pedig a héber vagy jiddis nyelvű nyomdatermékekre. Általában vidéki nyomdák állították elő ezeket a kiadványokat, bár a szlovák és héber könyvek kis pesti nyomdákban is készültek. Ezeket a nyomdákat valószínűleg ritkábban ellenőrizték, s ha mégis, akkor sem nagyon alaposan. Az OSZK egykori munkatársa, Harsányi András beszélte el egyszer, hogy 1941 táján, kis, felvidéki nyomdákban milyen megdöbbenést keltett, mert református teológiai végzettségének hála, el tudta olvasni a héber nyelvű nyomtatványokról készült nyomdai bejegyzéseket a nyomdakönyvekben, s számon is kérte beszolgáltatásukat. Aligha nagy sikerrel: a hazai héber nyomtatványok bibliográfiáját az OSZK állománya alapján nem lehetne megnyugtatóan összeállítani. De ugyanezt elmondhatjuk például a balázsfalvi román nyomda termékeiről, vagy Tranovsky szlovák egyházi énekeskönyvének, a *Cithara Sanctorum*-nak valamennyi békéscsabai meg pesti kiadásáról, a felvidékiekről nem is beszélve.

Van aztán a kiadványoknak néhány olyan válfaja, amelyek sorsa a napi használat, az agyonolvasás, s utána az eldobatás, a papírkosár. „Senki sem tette félre a napi használatban elnyűtt iskoláskönyveket, lejárt kalendáriumokat, idejét múlt jegyzeteket, meg egyéb elrongyolódott nyomtatványokat” — írta Fitz József a régi magyar könyvek ritka voltát magyarázva.³⁴ A *napi használatban elnyűtt könyvek* valamennyi kategóriája igen hiányos az Országos Széchényi Könyvtár állományában is, különösen 1897-ig, az első modern kötelezpéldánytörvény hatálybalépéséig. Nemcsak a Fitz által említett tankönyvek, naptárak, jegyzetek tartoznak ide, hanem az imakönyvek, egyházi énekeskönyvek, a szakácskönyvek és szerelmi meg egyéb levelezők, a gyermekkönyvek, no meg természetesen a ponyvakiadványok, legyenek akár a régmúlt vásári ponyván áruelt nyomtatványai vagy a közelmúlt filléres, pengős krimijeit és limonádétörténetei. Az agyonforgatott lapú szakadozott, elől-hátul csonka ima- és énekeskönyvek, bibliák, katekizmusok legjobb esetben a szerzetesi könyvtárak őrének, fiókjában gyűltek, míg egy kevésbé gondos könyvtárőr ki nem dobta őket. Az ételpecsétetes szakácskönyvek, mikor már majd minden lapjuk szétesett ugyanúgy a szemétkébe vándoroltak, mint a gyermeki kezek által agyonfirkált

34. Fitz J. i. m. 8. l.

ifjúsági olvasmányok. A kitanult iskolai tankönyvek, régi, kézírás után sokszorosított jegyzetek addig vándoroltak osztályról osztályra, évfolyamról évfolyamra, míg csak el lehetett olvasni az aláhúzásoktól pirosuló és kéklő lapjaikat. A ponyvákat meg éppenséggel, akár a régi naptárakat, generáció olvasta generáció után, míg csak egyetlen olvasható lap akadt bennük.

„Édesatyámnak” — írta Kner Izidor — „mint falusi kompaktornak, vásáros tékája kincsháza volt a vidéki szellemi és hitélet táplálékainak. Szépen tarkállott egymás mellett, nagysága szerint sorakoztatva: zsoldár, Katekizmus, Halottaskönyv, Szentírás, Szenthegedű, templomi és magán ima- meg énekeskönyv. Hármás História, Kis Tükör, melyben az ember magát megláthatja, iskolás könyvek, naptárak, Csízio, Álmoskönyv, Vőfélykönyv és főként Bucsánszky meg Bagó száz és százféle ponyvairodalmi terméke...”³⁵ A használatban elnyűtt könyveknek ez a felsorolása igazán hiteles tollból származik: a „falusi kompaktor” mindig újra meg újra kötötte az agyonolvasott szellemi kincseket, amelyeket „csak akkor viszik újrakötetni, amikor már kinyitott legyező módjára széttárt levelei miatt két táblája elválaszthatatlanul egymáshoz csukódik...”³⁶ Ne csodálkozzunk hát, hogy ezekből a nyomtatványokból állományi úrt pótló, ún. retrospektív példányra alig-alig lehetett — s még kevésbé lehet ma — szert tenni.

Pedig — paradox módon — éppen ezek a ma már ritka nyomtatványok készültek a legnagyobb példányszámban, és olykor igen sok kiadásban is. Gulyás Pál szerint³⁷ a 16—17. századi könyvek átlagos példányszáma 100—300 volt. Még kisebb példányszámban, 50, 100, legfeljebb 200 példányban állították elő a szerzők a mecénásaik megrendelésére kiadott könyveket. Ezzel szemben „az ábécés és egyéb tankönyvek, a katekizmusok, ájtatossági könyvek, szép históriák... mint különös kelendőségre számítható cikkek többezres példányban készültek.” Gárdonyi Albert például³⁸ az 1775-ben előállított naptárak számát közel 70 000-re becsülte! A nagy példányszám gyakran magas kiadásszámmal járt együtt. Haller János *Hármás História*-ja 1695-től 1902-ig számos kiadást ért meg, s még 1978-ban is publikált belőle válogatást a bukaresti Kriterion Kiadó. Saint-Hilaire Jozefa *Die wahre Kochkunst* című „Pester Kochbuch”-ja 1820 és 1914 között németül is, meg magyar fordításban is 30-on felüli kiadást ért meg. Tranovsky már többször említett *Cithara*-jának állományunkban egy 56. kiadását is megtalálhatjuk, a tényleges kiadászám azonban lényegesen magasabb volt, mert olykor a pesti és békéscsabai kiadásokat külön is számolták (a felvidékiekről nem is szólva), olykor meg nem tüntettek fel kiadásszámot a címlapon. Mindenesetre 1745 és 1942 között Magyarországon számtalanszor kinyomatták, ehhez mérten kevés az állományunkban meglevő kiadások száma. Az ilyen sok kiadást megért művek valamelyik évbéli hiánya csak bibliográfiai szempontból érdekes, hiszen a szöveg maga a kutatók rendelkezésére áll. Sokkal fájdalmasabb a használatban elnyűtt könyvek külön-

35. Kner Izidor i. m. 158—159. l.

36. Kner Izidor i. m. 41. l.

37. Gulyás Pál: *A könyvkiadás Magyarországon.* = M. Ksz. 1944. 129. l.

38. Gárdonyi Albert: *A XVIII. sz. legkeresettebb könyve.* = M. Ksz. 1941. 232. l.

böző válfajainál a sok, pusztán irodalmi adat alapján ismert cím. Drescher Pál elmélkedik azon, hogy a hiányos dokumentumanyag alapján sem a magyar gyermekirodalom, sem a magyar illusztráció igazán alapos történetét megírni nem lehet.³⁹ De ugyanez érvényes egy sor más, művelődés-történeti szempontból jelentős műfajra is.

A következő állománycsoport, amely hiányosabban képviselt, mint az átlag, a *zárt körben terjesztett*, félig vagy teljesen illegális kiadványok állaga. Az illegalitásnak többféle, egymástól mind indokaiban, mind a megcélzott olvasók körében teljességgel különböző formái, körei egyetlen egyben mutatnak fel azonosságot, s ez a titokban való terjesztés követelménye. S éppen ebben a követelményben rejlik e teljesen különböző tudományos és művészi színvonalú, kultúrtörténeti jelentőség szempontjából is igen különböző értékű csoportok ritkaságának magyarázata.

A legjelentősebb ebből a zárt körben terjesztett típusból a *hazai munkásmozgalom és a baloldali emigráció irodalma*. Állományunk hézagai is ebben a csoportban a legfájdalmasabbak. (Ráadásul ez olyan hiány, amelyet az állami tulajdonba került könyvanyag, igen sok hézagpótló nyomtatvány forrása, sem tudott pótolni.) Egyébként ez az állományrész — véleményem szerint — a legjobb példa arra, hogy a párhuzamos gyűjtés nem minden esetben kárhozthatandó: egy-egy tudományág kutató intézete, ha párhuzamosan gyűjt a nemzeti könyvtárral, ezzel a kutatást, a fellelhetőség biztosítását szolgálja.

A *szabadkőműves irodalmat* is zárt körben terjesztették a különböző páholyok tagjai. Míg — szerencsére — a 18. századi eszmeáramlatok vizsgálata szempontjából fontos, felvilágosodáskori szabadkőműves anyag az Országos Széchényi Könyvtár állományában nemcsak hazai, de osztrák viszonylatban is közel teljesnek mondható, addig a 19. század második felében és a 20. században Magyarországon publikált anyagban meglehetősen szép számban vannak hiányaink.

Törvény tiltotta a *vallási szekták propaganda- és ájtatossági irodalmának* terjesztését hazánkban, de ennek ellenére igen sok — főleg kis terjedelmű, füzetes — címet állítottak elő, részben itthon apró nyomdáknak, a nyomda megjelölése nélkül, főképpen azonban külföldön. Ennek az állománycsoportnak a hiányai inkább statisztikai szempontból említésre méltók, meg természetesen bibliográfiai szemszögből, tudománytörténeti jelentőségük szinté nincs.

Szöges ellentéte ennek az ájtatossági irodalomnak, az ugyancsak büntetés terhe mellett, kéz alatt terjesztett *erotika*. Magyarországon viszonylag kicsi a száma a mindig is remotaként kezelt és őrzött, hazai kiadású pornográf irodalomnak, s ezek közül is meglepően nagy az aránya a magánnyomdáknak előállított német nyelvű kiadványoknak. Jelentőséget az e téren való teljességnek sosem tulajdoníthattak a könyvtár felelősei, mert például Ráthy Lászlónak, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának Löwy Árpád néven publikált füzetei, kötetei sincsenek meg teljes számban, noha nem lett volna probléma a maga korában összeszedni valamennyit.

39. [Szentkuty] Drescher Pál. i. m. 51—52. l.

A titkon forgalmazott nyomtatványok után következzenek a „rejtett” *hungarikumok*. Ezen az elnevezésen azokat a könyveket értjük, amelyek vagy a személyi, vagy a tartalmi hungarikum kategóriájába tartoznak, de magyar érdekű mivoltuk rejtve marad a beszerző előtt; a bibliográfiai adatokból nem derül ki; csak valamilyen recenzióból, vagy éppen csak autopszia útján értesülhet róla. Egy magyar egyetemi hallgató disszertációja valamely külföldi egyetemen, csak akkor árulja el hungarikum mivoltát, ha a bibliográfiai leírás a név mellett a Hungarus vagy Transsylvanus eredetet is jelzi, vagy ha kézbe vehetjük a füzetkét magát és láthatjuk belőle, az ellatinosított vezetéknev mellett magyarországi származásra utaló jelző van. Még inkább ez a helyzet például az új baccalaureust, az újonnan avatott doktort ünneplő költemények magyar szerzőivel, akiket a külföldi bibliográfiai leírások sosem említenek. Nem könnyebb a gyarapító könyvtáros helyzete a kurrens megjelenésű külföldi anyaggal sem. A szűkebb szakmán kívül csak ő tudhatja, feltéve, hogy jól ismeri területét: Georges Devereux vagy Claude d’Acy, Edith Bruck vagy Angelo Brelich műveit hungarikumként gyűjtenünk illik. (Mint ahogy valaha elődeink tudták, hogy pl. Karl Beck Baja szülötte volt, s munkásságát, amely a német irodalom része, magyar motívumok és a magyar irodalommal való eleven kapcsolat szövi át, de ez az ismeret ma már csak az irodalomtörténészek tudatában él, meg az OSZK-t gyarapító könyvtároséban kell, hogy éljen.)

A tartalmi hungarikumok meg éppenséggel rangrejtve bújnak meg a dokumentumok lapjain, leleplezésüket semmiféle magyar szerzői kataszter, semmiféle kollektív névmemória nem segítheti elő. A magyar érdekű tartalom elárulója csupán a recenzió, vagy — elmúlt idők kiadványai esetében elsősorban — az autopszia lehet. *A párdúc lakomája* címet olvasva aligha gondolhatunk arra, hogy Alfred Redl osztrák — magyar vezérkari tiszt biográfiáját fedi,⁴⁰ aki röviddel az első világháború kitörése előtt szolgáltatta ki az Antantnak a monarchia legtitkosabb haditerveit. *A 349 nap*⁴¹ jelentésű cím is csak annak veti fel a tartalmi magyar vonatkozás lehetőségét, aki elgondolkodik az alcímen, amely 1956. október 22-vel indítja e napokat. A személyi hungarikumok tekintetében a gépi memória majd segíthet, de a sokoldalú tájékozottság lesz mindig a gyarapító legfőbb segédeszköze.

Halmozódás. Előfordul — nem is ritkán —, hogy egy-egy kiadványban több „fehér folt”-típus keresztveződik. A gyarapító könyvtárosban ilyenkor rögtön gyanúnak kell ébrednie: nem állományunkból hiányzó címre bukkan-e? Egy 18. századi „törpe” könyv, amely nemcsak régi, nemcsak picike, de ráadásul szinte biztos, hogy imakönyv (mert ezek készültek zsebben hordható méretűnek) vagy egy naptár, amely régi, periodikus és használatban elnyűtt mivolta miatt háromszorosan ritka, ha felbukkan valahol, feltétlenül gondos hasonlítás igényel, mert nagy valószínűséggel hiányt pótol. Egy 1848-ban vagy 1849-ben megjelent ponyva, amely valamely dicsőséges csatáról tudósít, olyan ritka mint a fehér holló (vagy még annál

40. Asprey, Robert: *The panther's feast*. New York 1959, Putnam.

41. Verdier, Daniel: *349 jours (22 octobre 1956—4 octobre 1957)*. Paris 1976, Les Éditions Français Réunis.

ritkább, mert azt nem gyűjtötték be és nem semmisítették meg a szabadságharcot követő időkben).

A halmozott hiánytípusoknak van azonban két olyan fajtája, amely — eddigi tapasztalataink szerint — mindenek felett áll ritkaság dolgában (abszolút értelemben, és az OSZK állományában egyaránt). Mindkettő kultúrtörténeti szempontból fontos dokumentumfajta: a betűmintakönyv az egyik, az ún. argumentum a másik. A *nyomdai betűmintakönyv* (betűmintalap) egy-egy nyomda betű és „cifra” készletéről nyújt képet, hogy üzletet szerezzen a nyomdásznak, vagy hogy a rendelő kedvére választhasson. Szentkuty Pál a *Régi hazai nyomdák mintakönyvei*-ről írott monográfiájában így magyarázza rendkívüli ritkaságukat: „A dolog természetére szerint ezek az erős használatnak kitett, kézről-kézre járt betűmintakönyvek rendkívül ritkák. Csak kiadói családi kegyelet és a mindent fölkatató gyűjtőtevékenység őrzött meg belőlük itt-ott egyet-egyét.”⁴² Ritkaságukat csak fokozza, hogy olykor csupán egyetlen példány készült, a nyomda használatára. Szentkuty még azt írta, hogy a legtöbb általa ismertetett mintakönyvet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Vajon megvan-e még ma is mind?

Teljesen más „műfaj” az *argumentum*. Ez a régi iskoladramák előadása alkalmával kinyomtatott „műsorfüzet”, párlapos tartalmi kivonat, összegezés (innen az elnevezés), és a szereplők felsorolása; művelődéstörténetünknek tehát elsőrendű forrása.

Ennyiféle csoport, alcsoport, típus és műfaj olvastán nyilvánvalóan felötlik a gondolat, hogy az Országos Széchényi Könyvtár állománya voltaképpen talán csupán hiányokból tevődik össze. Ez természetesen nem lehet igaz így: a hiányok a legtöbb esetben a művek egy-egy említett csoportjában az összes megjelenteknek csupán egy töredékét, becslésünk szerint 4—5%-át, teszik ki. Ezzel szemben az általunk nem említett témákban, korszakokban, a fővárosi nagy nyomdák, kiadók termékeiben stb. ennél lényegesen kisebb. Különösen teljes a gyűjtemény a nemzeti tudományokban, még a korszakokhoz, földrajzi helyekhez kötött „fehér folt”-ok esetében is. A történettudomány és a segédtudományai, pl. a családtörténet, a címertan stb., továbbá az irodalomtudomány és a nyelvészet témakörei szinte teljesen mondhatók. Feltevésem szerint már elődeink szemében ez volt a könyvtár alapgyűjtőköre, vagy pontosabban fogalmazva, ezek számítottak igazán fontos tudománynak, s éppen ezért mindent elkövettek annak érdekében, hogy ezeken a területeken a gyűjtemény teljes legyen, s ezt — a rendelkezésre álló anyagi eszközök korlátozott volta következtében — csak a kevésbé fontosnak tartott szakterületek rovására tehették.⁴³

42. Szentkuty Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. Bp. 1940. 15. l.

43. „... minden egyes tétel szigorú rostán ment keresztül, s csak a legindokoltabb esetben vásárolta meg a felajánlott művet a könyvtár... Nem éreztelenek pl. a gondos mérlegelés után Kertész Kálmán pélbánoshoz intézett válasz megállapításai sem: ... őszintén meg kell vallanunk Főtisztelendő Uramnak, hogy a lehető legsúlyosabb anyagi viszonyaink között... mi ezen ellenértéket, vagy annak csekély hányadát is az elvégre nem túl nagy tudományos érdeklődési körre szorító Miatyánk-gyűjteményért nem tudjuk megadni...” (Kovács Ilona: *Adatok az Országos Széchényi Könyvtár állománygyarapodásának alakulásához a két világháború között*. = *OSZK Évkönyv* 1973. 135. l.

Valós képet nyújt állományunk keresztmetszetéről a legutóbbi években rendezett hazai aukciók katalógusainak hasonlításai eredménye. Öt aukciós katalógust tettünk alapul, s ez összesen 3000 körüli címet jelent, amelynek csak kis hányada külföldi kiadvány, Régi Magyar Könyvtárba tartozó munka, vagy kézirat, tehát olyan dokumentum, amely nem tartozik vizsgálódásunk körébe. A 3000 körüli címmel szemben 70 mindössze az OSZK állományából hiányzó (ezek közül sajnálatos módon három valaha, még a müncheni szakrendszer virágzása idején, megvolt, de már régen elveszett). Ez a 70 cím azonban — 6 kivételével — a fent felsorolt „fehér folt”-ok valamelyikébe tartozott, általában nem is csupán egyik vagy másik kategóriába, hanem többbe. A leghiányosabb műfajnak a minikönyv bizonyult: volt olyan aukció, amelyen 40 magyar érdekű miniatűr könyvet árvereztek, ebből 14 nem szerepelt katalógusainkban! (A 14-ből 5 külföldi hungarikum volt, s a 9 hazai közül 6 a legutóbbi években került ki a nyomdából és mégsem érkezett be a nemzeti könyvtárba.) Ezek egyébként nemcsak miniatűr könyvek voltak, hanem többségükben számozott bibliofil kiadványok egyszersmind. De a mai minikönyv valójában már csak a technika játéka, s így különösebben sok szót meg nem létező felesleges vesztegetni. Nem mini, számozott, bibliofil kiadvány összesen 7 nem szerepelt az OSZK állományában, ebből 1 egyszersmind naptár is volt, 4 pedig vidéki nyomda terméke, tegyük hozzá: ezek közül is három a Kner nyomdáé!

18. századi nyomdai produktum 5 volt, ebből kettő naptár, 1 imakönyv és annak is miniatűr, 1 meg biblia — tehát nemcsak a régi, de a használatban elnyűtt könyvek csoportjába is tartozó. Gyermekekönyv-csoportba 6 volt sorolható, s ezek — 1 kivételével — 1860 és 1890 között jelentek meg, ráadásul 4 vidéki (erdélyi és aradi) nyomda sajtója alól került ki. 2 szakácskönyv és 1 tankönyv egészítette ki a használatban elnyűtt könyvek sorát, míg naptár összesen 4 volt, amely hiányzott az állományból (ideértve a 2 régít, meg egy számozott, bibliofil kiadványt). Egyéb periodika mindössze 4 cím volt az öt aukció alatt, igaz, ezek között volt családtörténeti és szépirodalmi tárgyú egyaránt, vagyis az általam korábban szinte teljesen mondott területekbe tartozó. Mentség és magyarázat azonban ezekre is található: egyik egy sokszorosított diáklap volt, Devecseri Gábornak, Karinthy Gábornak és ifjú baráti körüknek a lapja, a másik pedig egy kolozsvári periodikum, amelynek utolsó évfolyama szorult kiegészítésre. Remenyik Zsigmond 3, az 1920-as évek elején Chilében megjelent műve, két moszkvai — 1944-ből és 1931-ből való — magyar szépirodalmi mű, egy „rejtett könyv” és egy 1930-as évekből való Cleveland-i kiadvány képviselte a haladó irodalmat, az egyéb külföldi hungarikumot egy 18. századi bécsi kiadvány. S ha már az évszámoknál tartunk: 1848/49-et három nyomtatvány hordozta impresszumában, ebből egy vidéki nyomdából származott, egy pedig a 48-as honvédség katonai szabályzata volt.

Az aukciós katalógusok áttekintése megerősített abban a feltevésben, hogy elődeink a *természettudományi munkáknak* sem tulajdonítottak olyan fontosságot, mint a társadalomtudományoknak (utóbbiból kivéve a teológiát, de abból is inkább a pasztorációs működéshez szükséges irodalmat, amelyet ugyancsak mellőztek). Az öt aukción 9 olyan természettudományi munka volt, amelyből nem találtunk OSZK példányt, a szakácskönyveket

természetesen nem számítva ide. Vessük össze ezt a számot a már említett 2 genealógiai, ill. szépirodalmi periodikummal, és vegyük figyelembe, hogy az aukciókon a történettudományi, családtörténeti, vagy szépirodalmi művek a természettudományiaknak hányszorosát teszik ki, s akkor az az állítás, hogy az OSZK mindig elsőbbséget biztosított a nemzeti tudományoknak, nem fog merésznek tűnni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 9 természettudományos címből, amely állatorvosi könyvtől mezőgazdasági munkáig, kristálytantól fürdőtanig terjedt témakörében, 8 az 1830—1890-es években került forgalomba, egyetlen egy volt későbbi. Ebből azonban — attól tartok — nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, lehetséges, hogy az aukciós anyag időbeli összetételéből adódott ez az arány, s nem abból, hogy később teljesebb volt az ilyen irányú gyűjtés.

Az állománygyarapítás — ezt mindannyian tudjuk — akkor állna feladata magaslatán, ha ezeket a hiányokat fel tudná mérni, majd, fontosságuk szerint rangsorolva, pótlásukra céltudatosan, aktívan törekedne. De hogy mikor jön el az az idő, amikor ehhez a hatalmas feladathoz a Könyvtárnak elegendő munkatársa lesz, azt ma még elgondolni sem lehet. Ma kénytelenek vagyunk a könyvtárközi kölcsönzésre, vagy magára a kutatóra bízni, hogy az állományunkból hiányzó hazai kiadványokat, külföldi hungarikumokat — konkrét igény esetében — más könyvtárakban megkeresse. Erre a megoldásra azonban nem kényelemszeretet, nem is elvi meggondolás, csupán a szükség kényszerít. Az első lépéseket a Könyvtár mindenestre megtette a teljesség felé: az RMNY csoport munkálkodása révén az egyik, tudománytörténeti szempontból fontos állományi csoport legalább nyilvántartási szinten teljessé válik, de lépésről lépésre másolatok útján állományi szempontból is egyre jobban megközelíti a lehető teljességet.

Hogy a további lépések útját legalább kijelöljük, összefoglalásként rendszerezük azokat a csoportokat, amelyekben az aktív hiánypótlásra való törekvés a legindokoltabbnak látszik, s amelyekben a passzív beszerzés, az elének kerülő kiadványokban való válogatás — még tengersok fölösleges hasonlítás árán is — fokozott intenzitást igényel:

Időbeli határokhoz köthető kiadványok

Hazai nyomtatványok

- Régi nyomtatványok a 18. sz. közepéig (ezen belül különösen ritkák: iskoladramák, argumentumok és napi használatban elnyűtt könyvek)
- 1848/1849 szabadságharc
- 1919—1920 Tanácsköztársaság, s az ezt követő évek
- 1944—1945 német megszállás, felszabadító harcok ideje
- 1860—1895 hiányos kötelepéldányszolgáltatás

Külföldi hungarikumok

- Ugyanez az időszak (ezen belül különösen ritkák: magyar diákok disszertációi)
- 1919-től 1930-ig
- 1939-től 1956-ig
- ugyanez az időszak, a magyar nyelvű nyomtatványoknál

Földrajzi határokhoz köthető kiadványok

Hazai nyomtatványok

- vidéki nyomdák (ezen belül különösen a közigazgatásilag nem szervesen Magyarországhoz tartozó területek pl. Erdély, a határórvidek, a Szerb Vajdaság stb.)

Külföldi hungarikumok

- magyar kiadó által külföldön nyomtatott kiadványok
- távoli országok, Magyarországgal gyér kapcsolatokat fenntartó államok kiadványai

Előállításuk módjánál fogva ritka nyomtatványok

- időszaki kiadványok,
- zárt példányszámban nyomott kiadványok (számozott bibliofil kiadások, magánkiadványok),
- miniatűr könyvek,
- nyomdai változatok, azonos impresszummal megjelent új kiadások (valamennyi mind hazai, mind külföldi viszonylatban).

Idegennyelvű hazai nyomtatványok

- horvát, román, szlovák, szerb, vend nyelvűek (németek nem!),
- judaika.

Napi használatban elnyűtt könyvek

- ájtatossági művek:
imakönyvek, egyházi énekeskönyvek, zsoltárok, bibliák, katekizmusok,
- ponyvairodalom:
szép históriák, álmoskönyvek, csíziók, vőfélykönyvek — bűnügyi regények, füzetes regények,
- elemi és középiskolai tankönyvek, egyetemi jegyzetek (kb. az 1920-as évekig),
- szakácskönyvek, levelezőkönyvek,
- naptárak, kalendáriumok,
- betűmintakönyvek
(valamennyi kategória hazai és külföldi viszonylatban egyaránt, s általában egészen az 1940-es évekig).

Zárt körben terjesztett kiadványok

Hazai nyomtatványok

- kommunista, szociáldemokrata, általában munkásmozgalmi irodalom 1944-ig
- szabadkőműves irodalom
- erotika

Külföldi hungarikumok

- a baloldali emigráció irodalma 1944-ig (ausztriai kiadványok kivételével)
- a Magyarországon tiltott vallási szekták külföldön nyomott magyar nyelvű irodalma

Rejtett külföldi hungarikumok

Személyi hungarikumok

- magyar szerző által írt kisebb önálló részek (pl. üdvözlő vers egy régi disszertációban stb.)
- nem magyar nevű, vagy nevét idegen fonetika szerint író szellemi közreműködő

Tartalmi hungarikumok

- címből ki nem derülő magyar vonatkozású tartalom

A tudományos kutatás rohamos fejlődését a korábbi ismeretanyag rendszerezése előzte meg. Bízunk abban, hogy hiányosabb állományrészeink rendszerbe foglalását a hiányok pótlásához szükséges személyi és dologi feltételek rohamos fejlődése követi majd.

LÜCKEN IN DEN BESTÄNDEN DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK

B. WIX

Die Autorin bietet — aus praktischen Erfahrungen ausgehend — über die relativ am lückenhaftesten Teile der Hungarika-Bestände binnen der modernen Buch- und Periodikasammlung der Széchényi Nationalbibliothek einen zusammenfassenden Überblick.

Die besonders lückenhaften Bereiche der Patriotikabestände der Nationalbibliothek lassen sich folgenderweise gruppieren:

- a) Chronologisch abgrenzbar sind die folgenden Gruppen:
 - Alte Drucke bis zur Mitte des XVIII. Jahrhunderts,
 - Die zur Zeit von grossen Geschichtswenden (1848/49 und während den beiden Weltkriegen) erschienenen Veröffentlichungen,
 - Die zwischen 1860 und 1895 erschienenen Drucke (infolge der Unzulänglichkeit der Pflichtexemplargesetze wurden sie oft nicht eingesandt).
- b) Geographisch abgrenzbar sind die folgenden:
 - Produkte von provinziellen Druckereien,
 - Im Ausland hergestellte Druckwerke ungarischer Verlage,
 - Hungarika, die in solchen Staaten erschienen sind, welche mit Ungarn wenig Verbindung pflegen.
- c) Die infolge der Art ihrer Herstellung seltenen Veröffentlichungen:
 - Periodika,
 - Flugschriften mit kleiner Auflagehöhe (bibliophile und private Veröffentlichungen),
 - Minibücher,
 - Neuauflagen mit unverändertem Impressum, Druckvarianten.
- d) Inländische fremdsprachige Drucke (mit Ausnahme der Deutschsprachigen, welche infolge der hiesigen Sprachkenntnisverhältnissen zugänglicher sind).
- e) Im täglichen Gebrauch zerlesene Bücher (zB. Kinderbücher, Gebetbücher, Kochbücher, Kalender, Volksbücher usw.).
- f) Im geschlossenen Kreise vertriebene Veröffentlichungen:
 - Linksgerichtete Literatur bzw. die der Arbeiterbewegung,
 - Freimaurerliteratur,
 - Gedrucktes Propagandamaterial der verbotenen religiösen Sekten,
 - Erotika.
- g) „Verborgene“ Patriotika:
 - Publikationen von Autoren, die keinen ungarischen Namen führen,
 - Inhaltliche Hungarika, bei denen der Titel nichts verrätet.

Die Verfasserin ist der Meinung, dass unsere Vorfahren in der Bibliothek in erster Reihe die Geschichte und Philologie bzw. ihre Grenzgebiete und Hilfsliteratur für wichtig hielten, weil diese Disziplinen für spezifisch nationale galten. Mangels der Arbeitskräfte und materiellen Möglichkeiten wurde für die Vervollständigung der im Bereich anderer Wissenschaften erschienenen Veröffentlichungen weniger Sorge getragen, und so ist dieses Bereich der Veröffentlichungen in den Sammlungen der Nationalbibliothek weniger vollständig vertreten.

Diese Zusammenfassung wünscht der erste Schritt zu sein, auf den eine aktive Lückenschliessung mindestens in Form von Kopien in Reihenfolge ihrer Wichtigkeit bei den verschiedenen unvollständigen Teilen der Bestände folgen müsste.